

Олександр Домбровський

АНТИНОРМАНСЬКА ТЕОРІЯ З ПЕРСПЕКТИВИ РАНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В М. ГРУШЕВСЬКОГО

Академічні дискусії й полемічна література між норманістами й антинорманістами не виходили взагалі поза рямці фактологічного матеріалу, що відносився до VIII—IX століть. Засадниче питання, чи русько-українські племена в початковій стадії формування Київської Держави були здібні до власного, самостійного почину на полі державної організації, чи, може, ця організація була імпортована на русько-український ґрунт чужим, в даному випадку нормано-варязьким елементом, — розглядалося в світлі доступних нам даних про економічні, культурні й племінно-політичні умовини української території VIII—IX століть. Діставши відповідне наукове обґрунтування з боку деяких представників науки, зацікавлених у дослідях над слідами германських елементів у процесі культурно-політично-державного розвитку середньо- й східноєвропейських народів, головнo учених німецького походження, літописна теорія норманізму, основана на реляції «Повісти временних літ», стала, до певної міри, каноном старої школи й схеми східноєвропейської історії. Становище норманістів виглядало тим сильніше, що антинорманістам закидувано суб'єктивізм, випливаючий з патріотичних, слов'янофільських тенденцій, отже ненауковий підхід до даного питання. Зрештою, не зовсім вдалі виступи й слабо обґрунтовані концепції деяких антинорманістів, зокрема Д. Іловайського, що послуговувався невдалими філологічними аргументами, а навіть й далеко сильнішого в своїй аргументації від Іловайського — С. Геденова, дискредитували антинорманську теорію. Щоправда, й між норманістами не бракувало таких, що відзначалися безмежним, майже наївним довір'ям до «літописця Нестора». Згадати хоча М. Погодіна, який, разом з Е. Куніком, був репрезентантом норманської школи в російській історіографії. Всеж таки в західно-європейській науці право громадянства мала норманська теорія.

Та поруч з розвитком історичної науки й допоміжних наук історії, ціла проблематика в академічному спорі між норманістами й антинорманістами змінила свій вигляд не лише в аспекті методологічних основ самих дослідів, але й мериторичних заłoжень при класифікації самого джерела тої ж літописної теорії, побудованої автором, чи редакторами «Повісти временних літ» на комбінаціях висновків про варязьке походження назви Русь та про пов'язану з тим генезу державної організації Руси для вияснення, шляхом тих же історично-мовних

комбінацій, питання, «откуда есть пошла Руская земля, кто в Киеве нача первее княжити...». Абстрагуючи від того, що вже сама хронологія подій в літопису вимагає корективів, бо ж державна організація на Русі постала значно раніше, ніж це подає літописець, самий факт, що між початками тої ж державної організації й часом остаточної редакції «Повісти временних літ» пройшло понад двіста років, послаблює вірогідність літописної теорії. А крім того мікроаналіза джерельного тексту на основі історичної критики й конфронтація з грецькими й арабськими джерелами та осягами на полі розв'язки інших історичних проблем, що лише посередньо мали більше або менше відношення до проблематики норманізму — антинорманізму, притупили вістря наукового примату норманістів та відкрили ширший науковий шлях для антинорманських теорій. Норманським екстремістам довелося погодитися з думкою, що вони не можуть дати задовільної відповіді на багато тверджень антинорманістів. Деякі з них, прим. Кунік, шукали компромісового виходу (готська теорія), щоби спасти бодай скелет норманської теорії.

Очевидно, в тому спорі між норманістами й антинорманістами безпосередньо найбільш зацікавленою була українська історична наука. Представники її мали відмінні погляди на це питання. Центром дослідів стали намагання вияснити походження назви «Русь». В. Антонович, Партицький (який, зрештою, цілу нашу ранню історію, включно з назвою скитів, досліджував «зі слов'янського становища»), Багалій, Пархоменко й кінець кінцем Грушевський, старалися пояснити назву «Русь» за допомогою потамологічної ономастики (головно ріка Рось). З мовознавців треба згадати О. Потебню, який намагався за допомогою етимології довести автохтонний характер назви Русь.

Для історії наукового спору між норманістами й антинорманістами в рядах представників української історичної науки, а ще більше для самої розв'язки складного питання генези державної організації на Русі надзвичайно важливий той факт, що головним речником антинорманізму став наш найбільший історик — М. Грушевський. Крім відомої аргументації антинорманістів, з обсягу фактичного матеріалу, що стосується VIII—IX століть, Грушевський користувався й аргументами з царини ранньої історії України. Нова схема історії України Грушевського, що починалася не традиційним розділом про початки Київської Держави, а від праісторичних часів, дала поштовх до дослідження раннеісторичних передумов далеко пізнішої племінно-політичної й згодом державної організації на території України. Наслідком тих дослідів теза про праукраїнський автохтонізм, як основу ранне-історичного етногенетичного процесу формування українського народу в антропологічному (соматологічному й психологічному), економічно-соціологічному, культурному й в кінці, вже на порозі античної й ранньо-середньовічної доби, політично-державному аспекті, являється вихідною точкою для обосновання певної економічної, соціальної, культурної й кінець-кінцем політичної зрілості якщо не більшості русько-українських племен, то принаймні полян, — того етнічного ядра й політичного центру державної організації Руси. Крити-

кучючи традиційну схему «русскої» історії,¹ Грушевський не лише обґрунтував наукову тезу про появу русько-українського народу та його державної організації на історичній арені далеко перед тим, доки зорганізувалося Московське князівство, але й дослідив поодинокі фази розвитку того ранністоричного етногенетичного процесу українського народу в аспекті симптомів етнографічно-культурної й поступової племінно-політичної уніфікації в один національний організм.

Як ми вже з'ясували на іншому місці,² вклад М. Грушевського в досліді над праісторією і ранньою історією Руси-України позначився тезами про праукраїнський автохтонізм, що, як етнічний субстрат, став ранне-історичним зав'язком процесу формування українського народу. Найголовнішою мабуть тезою з проблематики ранністоричних фаз етногенетичного процесу українського народу є погляд Грушевського, що пра- й ранністоричний процес розвитку слов'янства йшов по лінії етнографічної диференціації, а не уніфікації. «Але так, як свого часу серед народів індоєвропейської родини, так і в сім'ї слов'янських племен етнографічна диференціація зачалася задовго ще перед сим розселенням. В лінгвістиці згоджуються на тім, що мовна диференціація серед слов'янства зачалась ще на правітчині, довго перед великою слов'янською міграцією, а відміни мовні були тільки одним з симптомів етнографічного розрізнення». Хоча дослідникам не вдалося встановити часу, коли саме почали викристалізовуватися виразніші симптоми тої етнографічної диференціації, але, як каже Грушевський, «факт дуже ранньої диференціації не підлягає сумніву», бо, як каже він далі, «ще перед розселенням приготувались ті етнографічні і лінгвістичні відміни серед слов'янства, які тільки виразніше виявились після розселення, завдяки територіальному віддаленню і новим етнографічним стичностям».³ Дальші тези Грушевського являються лише консеквентними й логічними висновками думки про етнографічну диференціацію передісторичної слов'янщини. Коли твердження про процес етнографічної диференціації передісторичного слов'янства сполучити з дальшою тезою Грушевського, що «... на оселі племен східно-полудневої, української групи припадає східно-полуднева частина того праслов'янського осідку, а саме — поріччя середнього Дніпра... отже правітчину нашого народу можемо з найбільшою правдоподібністю вказати в середнім Подніпров'ю, де він міг бути автохтоном в тім значінню, що сидів тут з таких часів, в які ніяка історія не сягає» (стор. 81) — то маємо доволі виразну уяву про передісторичні фази етногенетичного процесу нашого народу.

¹ Mychaylo Hrushevsky, The traditional scheme of „Russian“ history and the problem of a rational organization of the history of the eastern Slavs“, *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S.*, vol. II, No. 4 (6), (1952), pag. 355—364.

² Oleksander Dombrows'kyj, „Bereicherung der Forschungen über die Frühgeschichte der Ukraine durch Mychajlo Serhijovyč Hruševs'kyj“, *Наукові Записки УВУ*, ч. 3 (1959), стор. 49—56.

³ Михайло Грушевський, *Історія України-Руси*, т. I, Нью Йорк, 1954, стор. 79-80. Усі дальші цитати з I тому *Історії України-Руси*.

Властивості української території й специфічні її життєві обставини поглиблювали той процес диференціації на базі діяння антропогеографічних, економічних, соціо- й геополітичних та, зрештою, культурних факторів. Найстарше й найдокладніше джерело до ранньої історії української території — Скітія Геродота — подає нам доволі виразну картину етнічних відносин на наших землях у V віці до нашої ери. Правда, Геродот не згадує безпосередньо про праукраїнські племена, бо вони були покриті збірним іменем панівної верхівки кочових найзників — кімерійців, скитів, сарматів, а по-друге ті племена находилися здебільша в північній, лісостеповій полосі, а Геродот був обізнаний головню з чорноморським побережжям, де находилися грецькі колонії, але аналіза тексту з узглядненням етнографічних властивостей згадуваних Геродотом племен виявляє праукраїнський автохтонізм. Батько історії згадує про хліборобські племена — каліпідів, алязонів, а далі скитів-орачів («що сіють збіжжя не собі на поживу, а на продаж» — очевидно, грецьким купцям) і скитів-земледільців, що жили або над Борістеном — Дніпром, або зараз на Захід (4, 17-18). Згадуючи про скитів-земледільців, Геродот каже, що заселюючі терен над Гіпанісом-Богом греки називали скитів-земледільців бористенітами («на північ треба плисти Борістеном одинадцять днів» — 4, 18, тобто вздовж краю скитів-земледільців.⁴ Вище скитів-орачів Геродот льокалізує неврів, що їх дослідники схильні зачисляти до слов'янських племен з огляду на їхні вірування у вовкулаків. В науці існує погляд, що скити-орачі й скити-земледільці належать до слов'янських племен автохтонів-хліборобів, скритих під загальною назвою завойовників-номадів.⁵ Як бачимо з цього — територія над Дніпром, головню середне Подніпров'я, як це вважає Грушевський, було заселене давно осілим автохтонно-хліборобським елементом з високою, як на той час, хліборобською культурою, бо — згідно з Геродотовою реляцією — хліборобське населення сіяло збіжжя на продаж. В тому часі (кінець VI і перше половина V століття до нашої ери) властиві скити ще не ставали масово осілим-хліборобським елементом. Схиляючися до погляду про слов'янське походження неврів,⁶ Грушевський каже: «Та ці аргу-

⁴ Цитати взяті з українського перекладу Геродотової *Скитії* (Опис Скитії, переклав і пояснив Теофіль Коструба, вступ написав Олександр Домбровський, Львів, 1937).

⁵ Приміром Нідерле (Niederle L., *Slovanské Starožitnosti*, Dil. I, Svázek I, v Praze, 1902, pag. 259—60); Niederle L., *Rukověť slovanské archeologie*, v Praze, 1931, pag. 22—23.

⁶ Нідерле також вважає неврів праслов'янами (Niederle L., *Manuel de l'antiquité slave*, t. I, Paris, 1923, pag. 20—21, а далі (стор. 22—23) каже про «скитів» — хліборобів, як слов'ян. Заперечуючи теорію Шахматова (Шахматовъ А., «Къ вопросу о древнѣйшихъ славяно-кельтскихъ отношеніяхъ», *Ученыя Записки императорскаго Казанскаго Университета*, кн. 8, Августъ, (Казань), 1912; Шахматовъ А., *Введение въ курсъ исторіи русскаго языка*, часть I, Петроградъ, 1916), про прабатьківщину слов'ян в околицях Прибалтики, Vasmer (Max Vasmer, „Kritisches und Antikritisches zur neueren slavischen Etymologie“, *Rocznik Slawistyczny*, t. VI, (Kraków, 1913), pag. 172—214) відкидає також погляд Шахматова, що неври були фінським племенем. Vasmer схиляється до думки, що прабатьківщину слов'ян треба шукати на Поліссі, десь у басейні Прип'яті.

менти не так сильні, важніше географічне положення неврів, бо відповідає території слов'янської правітчини, а також це, що Геродот відрізняє їх від скитів. Ми можемо уважати їх з значним правом за слов'ян на їх правітчині» (стор. 117). Очевидно, ця локалізація праукраїнських хліборобських племен подана приблизно, бо стабільність осідку племен у тих часах, навіть і автохтонно-хліборобських, зі старими традиціями хліборобської культури, не могла бути абсолютною, в наслідок різних міграційних процесів. Все ж таки, як побачимо далі, великих етнічних пересувань на праукраїнській території загалом не було, лише панівні верхівки завойовників-номадів мінялися. Для нас у даному випадку надзвичайно важливий той факт, що локалізація Грушевським прабатьківщини українського народу на середнім Подніпров'ю відповідає території здавна осілих хліборобських племен Геродотової Скитії, й збігається з географічним означенням Полянської землі в Літопису. Якщо ідентифікування цих трьох історично-географічних понять — прабатьківщини нашого народу, місця поселення праукраїнських, автохтонних хліборобських племен Геродотової Скитії й полянської землі на самому порозі середньовіччя — приблизно з одною і тою територією (середнє Подніпров'я) відповідає в цілому історичній правді, то ядро політично-державної організації й центр Київської Держави в геополітичному аспекті — полянська земля являлася спадкоємцем дуже старої, бо праісторичної, а тим паче раннеісторичної традиції. Цей факт мусів мати безсумнівний вплив на економіку, культуру й на форму вищої племінно-політичної організації — племінного прототипу пізнішої державної організації. Погляд, що, мовляв, в умовах етнічних рухів євразійської території не могло бути мови про будьяку стабільність осідку тодішніх племен, не згідний з правдою, бо, як слушно каже Грушевський, «Приймаючи таку мандрівку скитської орди з передньої Азії, не треба одначе розуміти це так, що вона дала нашим степам нову людність. З'явилася тільки нова зверхня орда, вона покрила своїм іменем давнішу степову людність, а навіть і в свій склад могла прийняти певні елементи цієї давнішої людности. І коли ця зверхня і ще якісь інші орди були скитсько-іранські, це не виключає присутности в тім самім часі в степах людности інших народностей, давніших від скитів» (108 стор.). Занявши євразійський степовий простір, підбивши місцеві племена й покривши їх своєю збірною назвою, номадна верхівка (кімерійці, скити, сармати) причинилася до закріплення на підбитій території зглядного миру (прим. рах *scythica*, як прийнято називати добу скитського панування) й певної політично-етнічної стабільности, що тривала й кілька століть.⁷

⁷ „The Scythian domination secured peace for western Eurasia for about three centuries. The Pax Scythica had great importance in promoting trade and bringing prosperity not only to the Scythians themselves, but likewise to the other tribes under their control“. George Vernadsky, *Ancient Russia, A History of Russia*, vol. I, New Haven, 1943, pag. 55.

Див. також: М. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, pag. 35 і даліше.

Переходячи до сарматської доби, Грушевський висловлюється в подібний спосіб: «Це все показує, що давніша «скитська» людність (тобто Грушевський говорить і про праукраїнські, автохтонні-хліборобські племена, покриті назвою панівної орди-скитів, і тому називає їх не скитською, а «скитською» (в лапках) людністю — О. Д.⁸) під сарматським натиском не зникла, лише сховалася під новою назвою головної орди, як давніше під іменем скитів могли перебувати всякі інші різноплеменні підвласні народи... В результаті — етнічний склад людности змінився далеко менш, ніж її номенклатура» (стор. 122). Таксамо не можна приписувати мандрівці народів тотального знищення. Мандрівка народів, що переросла всі знані нам попередні міграційні рухи, відбувалася на загал «втертими» євразійськими шляхами. Автохтонна людність знаходила різні можливості заховатися у природних сховищах — лісах, багнистих теренах, менш доступних місцях, тощо, куди не сягала сила нових азійських орд. Найбільше потерпіли панівні верхівки, тобто завойовники, які перед тим заняли євразійські степи й підбили місцеве населення, бо вони, бажаючи залишитися й надалі панівною верхівкою підбитої території, ставили опір новим ордам і покривали своїми трупами степові простори, де давніше панували. А місцеве населення, задержуючи прастару, традиційну тактику не ставити активного опору й переживати панівні орди, що мінялися що якийсь час, мало далеко менші втрати, головню зруйновані оселі й господарства. Коли в наших степах ставало більш неспокійно й номадизм змагався, місцеве населення шукало в крайніх випадках безпечнішого притулку в північних лісостепових і лісових областях української території.⁹ Отже, в тому випадку міграційна флуктуація вибирала собі північний напрям, щоби опісля, коли мине небезпека, повернутися на старі місця. Тому погляд про «етнографічний хаос» античної України не мав підстав. Прив'язаний до своєї землі автохтон-хлібороб з діда-прадіда не легко її покидає, а коли й примушений залишити її, то найчастіше вертає при найближчій зручній нагоді. В таких економічно-етнографічно-племенно-політичних умовах пра- й раннеісторичної доби, певна тяглість історичної традиції від доби прабатьківщини українського народу на середнім Подніпров'ю, через добу заселювання тої ж території праукраїнськими автохтонами-хліборобами Геродотової Скитії,¹⁰ аж до доби літописних

⁸ З новіших праць — див.: Tadeusz Lehr-Spławiński, *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian*, Poznań, 1946, pag. 18, де автор схиляється до концепції слов'янства неврів і «скитів»-рільників, такої ж думки Jiří Neustupný, *Pravěk lidstva*, Praha, 1946, pag. 425—6.

⁹ Нариси стародавньої історії Української РСР, Київ, 1959, стор. 350—1.

¹⁰ В тому часі (кінець VI і перша половина V ст. до нашої ери) властиві скити ще не осідали компактними масами й не відзначалися хліборобською культурою, а тим паче на такому високому рівні, як це представляє Геродот. Процес масового переходу з номадизму на осіле життя у скитів відноситься, як це зазначає Еберт (M. Ebert, *Südrußland im Altertum*, Bonn und Leipzig, 1921, pag. 101), до пізнішого часу — IV—III століття. Дальше Еберт, мабуть перебільшує, коли гадає, що в IV—III ст. усі скити перейшли на осіле життя. Тому має рацію М. Державин (Н. С. Державин, «Об

полян, що сиділи більш-менш на тій самій території і стали етнічним ядром і центром Руської Держави, являється тим реальним чинником (у біологічному, соціо-націопсихологічному й культурно-політичному аспекті), який довгими століттями підготовлював ґрунт для етнографічно-політичного процесу кристалізації державного ядра Руси — України.¹¹ При цьому Грушевський підкреслює, що, згідно з реляцією Літопису, «ім'я Руси в наших тубільних джерелах все прив'язується спеціально до полянської землі, і це виразно показує, що це ім'я належить не півночі, а полудню, було місцевим в Київщині» (стор. 385, див. також стор. 192 і 393). Грушевський подає точне географічне окреслення первісної Руси. «Цей малий трикутник між Дніпром, Ірпенем і Росю — це центр історичного життя нашого народу і вихідна країна його імени — це *Русь* властива. Київщина під іменем Руси, Руської землі, протиставляється ще в XI—XII в. не тільки північним та східним землям (Новгороду, Полоцьку, Смоленську, Суздалью, В'ятичам), а і українським, навіть найближчий, нерозривно зв'язаний з полянською в одну політичну цілість Деревлянській землі» (стор. 190).

У світлі цього звучать переконливо слова Грушевського, що порогом історичних часів для нашого народу можна вважати IV вік по Хр. (стор. 18). Отож мусять бути виправлені на користь ранішої дати й хронологічні дані Літопису про початки Руської Держави. Служши вважає Грушевський, що «вже в VIII столітті найпізніше київські князі вийшли з ролі пасивних сторожів місцевого життя і безпечности київських зносин і торгівлі та, маючи значні військові дружини, які для самого свого удержання потребували війни, почали воювати сусідні племена та споручати далекі походи, на землі візантійської держави, а потім і на схід, коли ослабла хозарська застава» (стор. 394—5). Нарешті, вартий уваги остаточний висновок Грушевського щодо хронології початків державної організації на Русі: «Така велика державна система не може виробитися протягом кількадесяти літ, як представляє *Повість*, де руські князі одним махом опановують цілий великий «*путь із Варяг в Греки*», а знову протягом трьох років підбивають полудневі племена. В дійсності на це треба було дуже довгого часу, і ті здобутки, що в *Повісті* зложені на купу на початку князювання Олега (інакше сказати — виходили за границю історичної

етногенезе древнейших народов днепровско-дунайского бассейна», *Вестник Древней Истории*, I, (Москва, 1939, стор. 279—289), який говорить про старшу, трипільську фазу автохтонно-хліборобської культури праукраїнської людини, вказуючи посередньо, що висока хліборобська культура праукраїнських племен доби Геродотової Скитії була наслідком довгого культурного процесу, починаючи з доби Трипілья.

¹¹ Тут до речі буде пригадати погляд Ростовцева (M. Rostovtzeff, *Geschichte der alten Welt*, Band I, Leipzig, 1941, pag. 128—9), що вже десь приблизно у Гомеровій добі існувала на північному побережжі могутня (sic!) держава кімерійців. Очевидно, тут іде головню про VII—VI століття. Подібні державні організації могли існувати за скитів і сарматів. Отже, традиція державних організацій, хоча й не своїх власних — автохтонного характеру, існувала саме на півдні східно-європейського простору. При цьому треба ще згадати про грецькі колонії й Боспорську державу.

традиції), були здобутком мабуть цілого століття або й більше» (стор. 395). Іншими словами, сформування державної організації Руси не було фактом революційного порядку — наглого імпорту зі сторони чужих чинників протягом короткого часу, а складним витвором довгої підготовки, триваючого століттями кристалізування племінно-суспільного правопорядку й організованості та врешті, в останніх фазах процесу, на порозі середньовіччя, еволюції перших стадій дійсної державної організації, від доби антив до сформування остаточного полянсько-київського ядра Руської Держави.

Племінні відносини русько-української території, а головню її дніпровського центру, також, на думку Грушевського, промовляють за автохтонне походження початків державної організації, а тим самим і самої назви «Русь». Поділ населення русько-української території на племена мав етнографічний, а не політично-географічний характер (стор. 372—3). Це значить, що русько-українські племена того часу різнилися між собою лише дрібними прикметами етнографічного характеру (звичаї, різниці в культурі залежні від льокальних топографічних обставин, в похоронному обряді, тощо). Правда, племінно-політичні організації не завжди відповідали етнографічним групам (бо траплялося, що кілька племен єдналось в одну групу, прим. Чернігівське і Переяславське князівства на сіверському ґрунті, або Київське, що складалося з полян і деревлян), «але бути в певній мірі основами політичної організації це племена не перешкоджало, і на прикладі тої самої Київщини ми можемо бачити, як ген-ген пізніше, в XII в. відрізнялась в поглядах сучасників властива «Руська земля» — земля полян, від «київських волостей» — чужоплемінних округів, що заляжали від Київів» (стор. 374). Отже, за словами Грушевського, Полянська земля з племенем полян являлася основою політично-державної організації Руси, традиція чоґ мала за собою цілі століття. А ця історична традиція полянського племені, як основи політично-державної організації Київської Держави, що проіснувала, за словами Грушевського, до XII століття, базувалася на пра- й раннеісторичній традиції прабатьківщини українського народу на середнім Подніпров'ю та осідку на тій же території праукраїнських автохтонів — хліборобських племінних груп доби Геродотової Скитії. Грушевський підкреслює значення урбаністичних елементів у розвитку племінно-політичної організації, кажучи, що «Творчим, одначе, елементом в політичній організації й політичних відносинах цих часів стало передусім городське життя, городські відносини. З комбінації племінного підкладу з елементом городським повстають нові «волості», території, зв'язані з певними городами, як їх політичними центрами. Вони стають властивою підставою дальших політичних відносин, і розвій цих міських організацій стає, можна сказати, мірою культурного розвитку поодиноких племен. Де культурне життя, торгівля, зносини і городське життя були більше розвинені, там розвинулися й більші міста та стали центрами більших територій; де не було того культурного життя, там не виробилися такі міські гегемонії, й племінна територія складалася з більшого числа дрібних міських громад» (стор. 374

—5). Отже, як з одного боку, повстання й розквіт Києва став наслідком вищого рівня культурного, економічного й племінно-політичного життя Полянської землі, так, з другого боку той же Київ, з усіма своїми урбаністичними елементами, поглибив ще більше те культурне, економічне й племінно-політичне життя Полянської землі, прискорюючи процес ставання вповні зрілою основою — ядром політично-державної організації, що втягнула в свою орбіту решту русько-українських племен. Географічно-економічні умовини території здовж Дніпра, що творив «путь із Варяг в Греки», прискорювали процес урбанізації, якої дуже раннім плодом стає Київ, а він, в свою чергу, стає огнищем культури й політично-державного життя.

Назрівуючи століттями, племінно-політична консолідація праукраїнських автохтонів — хліборобів, в першу чергу Полянської землі, виявилася більш досконалыми формами суспільно-політичного життя, характерного значними, як на той час, ознаками демократизму. Економічний фактор грав тут домінуючу роль. Висока хліборобська культура від давніх часів й можливості, пов'язані з Дніпровим шляхом, що став головною водяною магістралею східноєвропейської торгівлі, являлися головним нервом процесу розвитку форм економічно-політичного й культурного життя полянського центру. Громадська виробленість виявилася у вічах, що мали значення як у антській добі, так і після антів. В таких умовах княжа влада не могла бути автократичною. Ширші віча давали іноді надзвичайну владу воєнним вождям для організування більших воєнних сил (стор. 372). Грушевський підкреслює «другорядне становище князя попри віче» (стор. 376), бо «... в представленні пізніших поколінь роль князя в переддружинних часах настільки никла перед волею й ролею волости-землі, її віча, що традиція не числиться з князями» (стор. 377). Щойно з появою дружини в Києві значення князя зростає та повстає князівсько-дружинний устрій. При такому громадсько-політичному правопорядку й зрілості та другорядному становищі князя літописна реляція про запрошення варягів авантюрицько-автократичного наставлення на київський престіл здається, згідно з ходом думок Грушевського, мало правдоподібною.

Отже, після узгляднення пра- й раннеісторичного процесу української етногенези, від епохи прабатьківщини нашого народу в середнім Подніпров'ю через добу праукраїнських автохтонів-хліборобів доби Геродотової Скитії до часів виступу на історичну арену полянської землі — Руси (при чому ті території покриваються географічно в цілому), після довговікового кристалізування патріотизму праукраїнських автохтонів-хліборобів та процесу еволюції форм їхнього економічно-культурно-суспільно-політичного життя, як необхідних передумов зрілості й спроможности розбудови державної організації — консеквентним і логічним (у світлі тодішнього — понад пів століття тому — стану історичної науки й допоміжних наук історії) висновком поданих вище думок Грушевського була теза про автохтонність походження державної організації Руси, включно зі самою назвою

«Русь». Після появи «Історії України-Руси», вістря норманської теорії притупилося тепер ще більше, коли історія Русі-України перестала датуватися від Аскольда й Дира й комбінації автора літописної реляції, що старався «спрагматизувати» історію генези нашої державності, включно з поясненням етимологічного походження самої назви «Русь», в душі варязького мотиву, опсоровані ще деякими представниками старої історичної школи XIX століття, не відповідають досягненням новітньої історичної науки. Не лише сумнінна й фахова аналіза літописної реляції в світлі історичної критики та фактологічного матеріалу, що стосується VIII—IX століть, але й власна схема історії України-Руси зобов'язувала великого історика до антинорманізму, що його чільним репрезентантом в українській історіографії був М. Грушевський.

УВАГА! ПРАЦІВНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ Й КУЛЬТУРИ!

Вже появився з друку
фундаментальний бібліографічний збірник
КАТАЛОГ ВИДАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
ЗА 1918—1930 РОКИ

Ціна примірника — \$ 9.85, у твердій оправі — \$ 10.95.

Замовлення разом з оплатою слати на адресу:

Slavic Bio-Bibliographical Materials,
P. O. Box 3295 Country Fair Station,
Champaign, Illinois, 61820

*

Богдан Ф. Корчмарик

ДУХОВІ ВПЛИВИ КИЄВА НА МОСКОВЩИНУ В ДОБУ ГЕТЬМАНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Українознавча Бібліотека НТШ
Т. XIV, стор. 146, ціна \$ 4.00.

Замовлення приймає:

„THE UKRAINIAN HISTORIAN“
P. O. BOX 261
BOWLING GREEN, OHIO 43402